

Uden løn og på prøve i et år

– om Ribe Amts første hjemmesygeplejerske og sygeplejeforening

Af Aja Høy-Nielsen

Beretningen vil følge to sammenløbende spor. Det ene vil følge Signe Konstantin-Hansen (1854-1927), der i 1889 blev Ribe Amts første hjemmesygeplejerske i den nyoprettede sygeplejeforening i Malt-Folding og Vejen-Læborg Kommuner. Hun fik en usædvanlig tilværelse med langvarig sindssyge, inden hun blev uddannet til sygeplejerske.

Det andet spor er fortællingen om en sygeplejeforening med smukke visioner og usædvanlige vedtægter, der markant bar præg af den fremsynede og socialt engagerede højskoleleder Ludvig Schrøder (1836-1908) på Askov.

Den familiære baggrund

Signe Konstantin-Hansen, herefter kaldet Signe, var datter af den berømte kunstmaler C. C. Constantin Hansen (1804-1880) og Magdalene Købke (1825-1898). Faderen var 41 år og moderen 20 år ved ægteskabets indgåelse i 1846. I de efterfølgende 21 år blev der født 13 børn, hvoraf 4 døde som spæde. Signe var nr. tre af de ni overlevende børn, hvoraf flere blev kendte kunstnere. Familien tilhørte den Grundtvigske Valgmenighed i Vartov. Signe beskrives af sin søster Elise Konstantin-Hansen (1858-1946) som værende stilfærdig, blid og god ved de små søskende. Familien blev ramt af sorg, da broderen Hans Christian Constantin-Hansen (1855-1875) druknede 20 år gammel. Derefter fulgte flere år, hvor faderen var syg og tiltagende svagelig, inden han døde i 1880.

Moderen mistede herved sin mands statspension og blev økonomisk vanskeligt stillet.

Sindssygen

I 1883 var Signe ude at tjene, da hun 29 år gammel pludselig blev sindssyg med et religiøst farvet indhold, hvorunder hun oplevede sig angrebet af et ondt væsen. Under påkaldelse af Jesus fremstod hun svært forvirret og angstfuld med et vildt og rædselsslagent blik. Huslægen prøvede at skaffe hende hvile og ro med et sovemiddel. Men efter en uges tid stod det klart, at Signe var for syg til at blive passet i hjemmet. I stedet blev hun indlagt på Sindsygeanstalten Oringe ved Vordingborg.

Sygehusarkivet fra Oringe befinder sig på Landsarkivet for Sjælland. I en tilsendt registrant, er der ikke opført journaler på indlagte kvinder i tidsrummet 1880-1885. Vi må derfor forsøge at sammenstykke oplysninger om Signes indlæggelse på mere indirekte vis. I årsberetningen 1883 fra Oringe er nævnt, at der blev indbragt en kunstners datter, og af de indlagte kvinders diagnoser fremgår det, at 4 havde mani, 15 melankoli, 12 var vanvittige og 2 frembød forrykthed. Blandt årsagerne til indlæggelser det år, er noteret otte patienter med religiøs påvirkning, formodentlig også Signe. Efter 1½ års indlæggelse blev Signe vurderet til at være uhelbredelig sindssyg. Hun havde fortsat skræmmende hallucinationer (syner), ville ikke tale, og spiste kun under tvang. Når syge-

Foto:
Lokalhistorisk Arkiv
for Vejen Kommune.

plejersken tog hende i bad, hviskede hun: »De kan dog ikke vaske dåben af mig«. Moderen besluttede, på trods af overlægens råd, at tage Signe hjem. Moderens bror, lægen Olaf Købke (1846-1905), støttede hende, da man skønnede, at der intet var at miste.

Den ældste bror i søskendeflokken, Sigurd Konstantin-Hansen (1850-1938), var i mellem-tiden blev gift og havde i 1883 fået sit første præstekald på Venø i Limfjorden. Hertil flyttede moderen med Signe i efteråret 1884 til et fiskerhus nær præstegården. Signe var under omhyggelig overvågning, og dørene var altid låst undtagen en novemberdag, hvor hun løb ned til stranden og ud i det kolde vand. Moderen fulgte efter hende ud i vandet, indtil det nåede hende til halsen, imens hun fortvivlet og bange kaldte på sin datter. Signe vendte om og svømmede tilbage, stærkt forkommen. Det blev et mirakuløst vendepunkt. For første

gang i flere år begyndte Signe at tale til moderen, og helbredelsen gik langsomt men sikkert frem. Det tidligere så lukkede og furede ansigt slappede af, især når hun sad og vuggede sin lille nevø. I sommeren 1885 flyttede broderen med familie til Jernved Sogn i Ribe Amt, og Signe og hendes mor tog tilbage til København.

Hvad fejlede Signe egentlig? Psykiater Leif Hermansen, Esbjerg, har velvilligt set på sygehistorien, som den ret så sparsomt er beskrevet af søsteren, og vurderer, at Signe havde en reaktiv psykose, dvs. en sindssygdom udløst af en pludseligt opstået og for personen svær belastning eller begivenhed. Det er uklart efter beskrivelsen, hvori den udløsende faktor skulle bestå. Det er dog ikke almindeligt, at en reaktiv psykose har et så langstrakt forløb, men det kan hænge sammen med, at opholdet på Oringe med den tids forhold for patienterne ikke frem-

mede hendes helbredelse. Men hvad skete der dybest set med Signe i det kolde vand den novemberdag? Vi ved det ikke.

Sygeplejerske

Den 1. januar 1886 blev den 32-årige Signe sygeplejeelev på St. Johannes Stiftelsen i København og fik efter 2 3/4 års ansættelse følgende anbefaling med fra overlæge Grünfeld (1845-1911).

St. Johannes Stiftelsen

Den 8.10.1888.

Frøken Signe Constantin-Hansen har siden 1.1.1886 været knyttet til St. Joh. Stift.s Sygehus, først som elev og i de sidste 2 1/2 år som sygeplejerske.

Alene den omstændighed, at der efter 3 måneders læretid betroedes frøken Constantin-Hansen en plads som selvstændig sygeplejerske, vidner tilstrækkeligt om den tillid, hun havde vidst at forskaffe sig både hos over- og underordnede ved sit milde, rolige og intelligente væsen. Hun har altid fuldtud svaret til den hende viste tillid, og under vores overtilsynsdames ferier i de sidste år har hun været konstitueret i hendes sted, og også dette hverv har hun udfyldt til vor fulde tilfredshed.

Når frøken Constantin-Hansen nu, udelukkende efter eget initiativ, forlader St. Joh. Stif., kan jeg medgive hende det bedste vidnesbyrd som sygeplejerske.

Hendes helbredstilstand har under hele opholdet på St. Joh. Stiftelsen været tilfredsstillende.

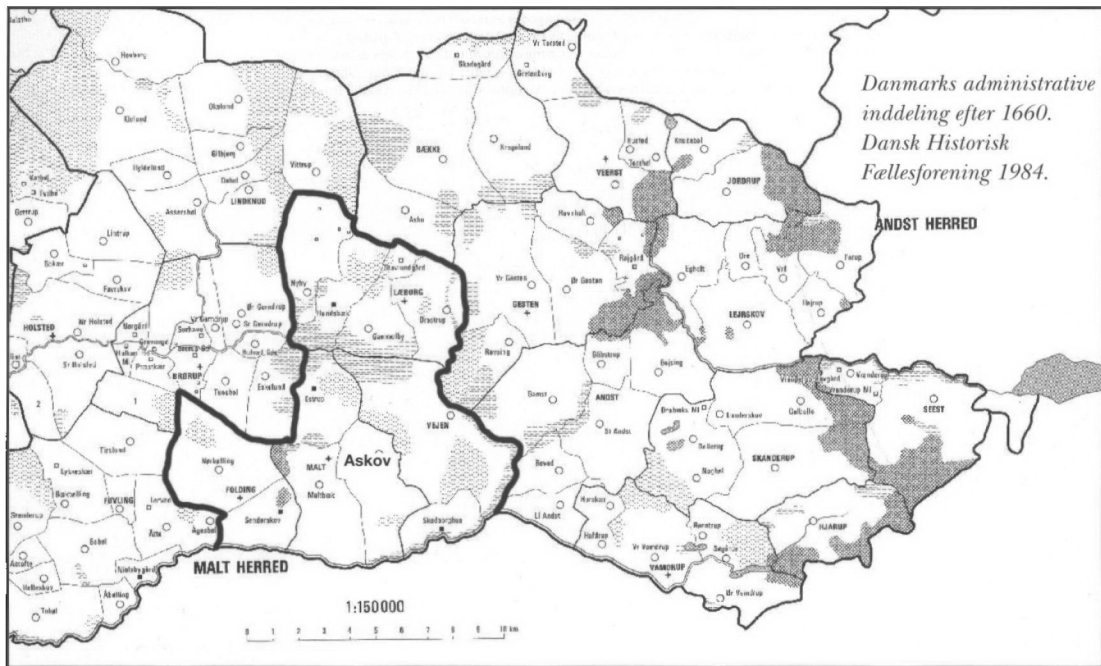
*Frederik Grünfeld
Overlæge*

En sygeplejeforening med visioner

40 beboere i Malt-Folding og Vejen-Læborg Kommuner indbød den 10. december 1888 de øvrige borgere i kommunerne til møde om oprettelse af en sygeplejeforening. Forstander L. Schrøder, Askov Højskole og præsterne Nissen (+1923) fra Malt og Svejstrup (1815-

1893) fra Vejen havde udarbejdet indbydelsen og oplægget til en sygeplejeforening med »særligt hensyn til de fattige i Malt-Folding og Vejen-Læborg Kommuner«. De 40 indbydere kom fra 21 lokaliteter i de fire sogne og udgjorde en bred repræsentation med Schrøder, de to nævnte præster, tre sognefogeder, to sognerådsformænd, en fabrikant, en gartner, seks kvinder, en læge, otte gårdmænd, en møller, to husmænd, seks lærere (m/k), to købmænd, en skrædder, en brugsuddeler og en aftægtsmand. Af indbydelsen fremgik det, at det første mål var at få en, helst to »dertil skikkede kvinder uddannede til duelige sygeplejersker, eller en eller to vel uddannede sygeplejersker til at træde i foreningens tjeneste«. Deres underhold, dvs. kost og logi, skulle udredes af foreningens velstående medlemmer med mindst 50 øre i halvårlig kontingent og mindst 1 kr. pr. døgn, når de benyttede sygeplejersken. Foreningen forventede også at modtage ekstraordinære bidrag samt testamentariske gaver, når det var godtgjort, at foreningen var værd at støtte. Det var også tanken, at der skulle bygges et hus, hvor sygeplejerskerne kunne bo. I huset skulle der indrettes et værelse til syge, som der ikke var grund til at indlægge. Udover at rumme foreningens depot af hjælpemidler, f.eks. sammenklappelige senge, madrasser, sengetæpper, linned og et badekar, var der planer om at få installeret en ovn i huset til desinfektion af sengetøj og gangklæder, der var benyttet af de syge.

Bestyrelsen skulle afgøre, hvilke fattige syge der uden vederlag skulle have hjælp af sygeplejersken. Bestyrelsen skulle også tilstræbe, at der indenfor det enkelte sogn var balance mellem ydere (de velstillede) og nydere (overvejende fattige). På den måde ville man undgå, at de velstillede i et sogn kom til at betale for ydelser i et andet sogn.

Det samlede oplæg afveg i sit sociale sigte og fremsynethed væsentligt fra den tids foreningsvedtægter, hvor kun betalende medlemmer kunne modtage hjælp. I tankerne om en bolig til sygeplejersken og de syge ligger spiren til en senere tids alderdomshjem. Noget tyder på, at det var højskolemanden Ludvig Schrøder, der her havde nedskrevet sine tanker om områdets sygeplejefunktion. Schrøder var grundtvigianer, medstifter af Sygekassen for Vejen og Omegn i 1868, medlem af Dansk Skoleforening, der arbejdede for ordentlig anbringelse af hjemløse børn, og medlem af Landstinget for venstre fra 1886.

Samtidens sygeplejeforeninger

Sygeplejeforeningen i Malt-Folding og Vejen-Læborg var den første i Ribe Amt og blev registreret som den 72. forening siden den første

blev oprettet i 1875. Så tidligt som i 1880 drøftede lægerne i Den Almindelige Danske Lægeforening, hvorvidt der skulle uddannes kvinder i sygepleje til at virke blandt almuen på landet tilsvarende jordemødrene. I de fleste amter, som i Ribe Amt, var der modstand mod forslaget. Lægerne mente, at uddannede sygeplejersker ville virke som »uheldige kvaksalversker«, og de kunne ikke forestille sig, at de uddannede sygeplejersker på de københavnske hospitaler ville egne sig til arbejdet ude blandt syge fattige på landet. Til nød kunne man forestille sig en diakonisse. Men den ihærdige stiftsfysikus Th. Trautner i Odense, der var ordførende læge i sagen, fik i 1883 afsat 10.000 kr. på finansloven til uddannelse af foreningssygeplejersker, her kaldet hjemmesygeplejersker. Betingelserne var, at der blev oprettet en sygeplejeforening, hvor medlemmerne via deres kon-

tingent havde mulighed for at få gratis sygeplejehjælp. Desuden skulle foreningen finde en egnet kvinde i området, som gerne ville lade sig uddanne. Staten betalte uddannelsen med 600 kr., hvis den foregik på Kommunehospitalet i København under administration af »Det Røde Kors«. Lægeforeningen vurderede, at en uddannelse på seks måneder var tilstrækkelig, når sygeplejersken kun skulle virke i hjemmeplejen i provinsen og på landet, hvorimod uddannelsen af hospitalssygeplejersker på den tid varede mindst et år.

Sygeplejeforeningerne udarbejdede selv vedtægterne og tog beslutning om sygeplejerskens arbejdsforhold samt øvrige vilkår og løn. Lønnen var beskeden, ca. 200 kr. om året, men undertiden kunne en energisk og velkvalificeret sygeplejerske forhandle løn og vilkår op. Hun havde fri bolig og kost. Sygeplejersken boede ofte hos formanden, og en del af kosten blev givet på plejestederne. Hvis hun blev syg, var det kutyme, at foreningen betalte lægehjælp og medicin. Strakte sygdommen sig udover en måned, måtte sygeplejersken for egen regning ansætte en vikar for at bevare sin stilling.

Det var lægen eller formanden, der afgjorde hvilke af foreningens medlemmer, der havde brug for sygeplejerskens hjælp. Hjælpen omfattede foruden pleje også almindeligt husarbejde, hvis husmoderen var syg. Om sygeplejersken skulle påtage sig opgaver som malkning, storvask og markarbejde var et stående problem indtil 1917, hvor det blev forbudt.

Først i 1890 var alle lægekredsforeninger enige om, at det hastede med at få uddannede sygeplejersker til hjemmesygepleje på landet.

Sygeplejeforeningen i Malt-Folding og Vejen-Læborg Kommuner tager form

Mødet den 10. december 1888 medførte, at der blev nedsat et udvalg til at udarbejde de ende-

lige vedtægter, der skulle forelægges på et offentligt møde på Askov Højskole 4. juledag 1888. Vedtægterne kom til at svare til oplægget, dog med en udførlig beskrivelse af de beføjelser, der var fordelt mellem fællesbestyrelsen og de fire kredsbestyrelser – en i hvert sogn. Således blev de fire kredse sikret sygeplejehjælp svarende til kredsens betalende medlemmer. Det stod ganske klart for bestyrelsen, at opfyldelsen af foreningens formål afhang af sygeplejerskens dygtighed. Derfor ønskede man en prøvetid på et år, før der kunne fastsættes en løn. Den 4. marts 1889 blev der afholdt generalforsamling for de indmeldte 380 medlemmer, som vedtog udkastet til vedtægterne. På mødet blev Signe præsenteret og budt velkommen. Hun fik bolig og kost på Askov Højskole.

På bestyrelsesmødet den 21. maj 1889 blev det vedtaget, at Signe kunne bo henholdsvis hos Hans Christensen på Stagerup Mark og Hans Olesen i Nyby, når hun havde opgaver i de områder, og foreningen betalte 75 øre pr. døgn for hendes indkvartering. Et fast punkt på dagsordenen var sygeplejereksitter samt indkøbene og placeringen af dem. Sognerådsformændene påtog sig at huse depoterne med sygesenge, luftpuder, stikbækkener og lavementsprøjter samtidigt med, at de havde ansvaret for et lille apotek med følgende midler: kamillete, amerikansk olie, borsalve, karbolvand, anistinktur (hostesaft) og plaster. To klostetter til udlån blev placeret med et i hver præstegård. Ved bestyrelsesmødet den 28. december samme år besluttede man, at der i det kommende forår skulle afholdes festlige sammenkomster i de fire sogne, formodentlig for at få flere medlemmer og derved en bedre økonomi. Ved samme møde fik Signe beskedne 100 kr. i løn (for 10 måneders arbejde), de 80 kr. fra foreningens kasse og de resterende 20 kr. fra Schrøder, der donerede sit honorar for at prædike to gange. Efter 14

*Søstrene Marie, Signe og
Kristiane Konstantin
Hansen. Ca. 1910.
Foto: Privat.*

måneders prøvetid i maj 1890 viste det sig, at de indbetalte bidrag for sygepleje udgjorde 105 kr., bidrag/gaver til sygeplejerskens løn 45 kr., i alt 150 kr. Herefter besluttede bestyrelsen at yde et årligt tillæg på 50 kr. for opsyn, renholdelse og desinficering af foreningens rekvisitter. Signe kunne herefter håbe på, at hendes løn fremover kunne blive ca. 200 kr. årlig. Ordningen var højst usædvanlig, idet der ikke var indgået nogen ansættelseskontrakt og dermed heller ingen aftale om et gensidigt opsigelsesvarsel på tre måneder. Det betød også, at foreningen ikke havde nogen forpligtede over for Signe, såfremt hun blev syg. Foreningen drøftede dog problemet og forespurgte Kolding Sygehus den 1. september 1891, om de kunne få opholdsbetaling til halv pris, hvis deres sygeplejerske skulle indlægges. Sygehuset afsløg og henviste til, at i så fald måtte fattigkassen betale hendes ophold.

Den 1. maj 1891, to år efter Signes tiltrædelse, blev Sofie Nielsen ansat, som den anden sygeplejerske, også med et års prøvetid. Vilkårene var tilsvarende Signes. Men i forhold til sygeplejerskerne havde foreningen stadig pro-

blemet med, at der ikke kunne stilles sikkerhed for en fast løn af en vis størrelse. Foreningen drøftede sagen i juli og oktober 1891, men uden resultat. I november 1892 meddelte Signe, at hun ophørte, men lovede dog at blive vinteren over. Kort tid senere rejste Sofie Nielsen til en stilling med fast løn i Andst-Gjesten Kommune, lige øst for Vejen-Læborg Kommune. De fire sogne stod herefter uden sygeplejerske, hvorfor foreningen ved generalforsamlingen den 28. april 1893 besluttede at den måtte se sig om efter »en skikkelig kvinde« i området, som var villig til at lade sig uddanne under »Det Røde Kors«. I den mellemliggende tid skulle vedtægterne revideres. Lønningsspørgsmålet måtte løses.

Signe som vandrende hjemmesygeplejerske

Men lad os vende tilbage til Signe inden hun opsagde sin stilling. Som hjemmesygeplejerske skulle hun først og fremmest pleje syge – såvel betalende som fattige uden vederlag, »..under samvirken med lægen – give anvisning på, hvordan man under de givne forhold bedst skal behandle de syge, rede deres leje, tilberede

deres føde og sørge for renlighed, frisk luft osv.« Foreningen forventede, at hun på vej til en ny patient, også så ind til tidligere syge i nærheden. Af indberetningerne til stiftsfysikus Trautner i Odense kan vi følge arbejdet i sygeplejeforeningen.

1889/1890 plejede Signe syge i 134 dage, 18 nætter og aflagde 291 sygebesøg.

1890/1891 plejede hun syge i 162 dage, 14 nætter og aflagde 34 sygebesøg.

1891/1892 udførte de to sygeplejersker pleje i 367 dage, 4 nætter samt aflagde 225 sygebesøg hos 20 familier.

Plejeopgaverne og de huslige opgaver var alsidige. Kræftsyge fik indsprøjtninger med morfin, skinnebensår blev skiftet, og der skulle lægges bandager. Bylder blev behandlet med grødomslag, og »ondt i maven« blev behandlet med varme omslag to-tre gange i døgnet i nogle dage. Hos en mor med barsel-feber måtte sygeplejersken om nødvendigt overtage opgaverne i hjemmet med madlavning, tøjvask, pasning af mindre børn samt det nyfødte barns pleje. I sådanne hjem og hos febersyge og hos døende tog sygeplejersken ophold i hjemmet. Patienter med hjerneblødning og halvsidige lammelse samt hjælpeløse gamle kunne ikke modtages på sygehusene, og da alderdomshjem endnu ikke var en mulighed, måtte de passes i hjemmet. Malkning af køer og markarbejde kom vist ikke på tale i denne forening. Foreningen stillede ikke krav om, at sygeplejersken skulle transporteres mellem sognene, men henstillede til at kørende tog sygeplejersken med, når de mødte hende.

Margrethe Christensen (Ludvig Schrøders barnebarn) fortæller i sin bog om en hændelse i 1889: »Niels Hansen, Melvangsgård, kom ud for en frygtelig ulykke. Det skete ud for skolen,

og skolens sygeplejerske, Signe Konstantin-Hansen, tog affære, indtil læger kunne nå frem. Ingen troede, at den hårdt lemlæstede mand kunne overleve. Det blev et meget langt sygeleje, men han kom igennem det...«. Signe ydede førstehjælp og plejede ham efterfølgende.

Fem år på landevejen i al slags vejr, opslidende arbejde, mange nætter i fremmede senge og kost af svingende karakter tærede på helbredet. Dertil kom en beskeden, ikke fast løn, som ikke tillod opsparring til alderdommen. Signe var blevet træt og svækket og sagde op på grund af »svageligt helbred«.

Meget tyder på, at Ludvig Schrøder kendte Signe og på forhånd havde sikret sig hendes tilsagn, om at være foreningens første sygeplejerske, inden han satte sygeplejesagen på dagsorden i Malt-Folding og Vejen-Læborg Kommuner. Signes bror, Karl Kristian Konstantin-Hansen (1860-1946), var blevet forlovet med Schrøders datter Margrethe (1866-1936) i 1887, og i april 1889 blev de gift og bosatte sig i Kolding. Signes søster, Thora Constantin-Hansen (1867-1954), opholdt sig som elev på Askov Højskole i 1886/1887 samtidig med, at hun – i en usædvanlig dobbeltrolle – underviste i engelsk. Det samme gjorde sig gældende for søsteren Elise, der i sommeren 1887 underviste i tegning.

Ludvig Schrøders smukke tanke om sygepleje til både betalende og fattige syge i Malt-Folding og Vejen-Læborg Kommuner blev en realitet, men visionen om syge- og ældrepleje i eget hus under ledelse af en veluddannet sygeplejerske gik ikke umiddelbart i opfyldelse. Der skulle gå 20-30 år før de første alderdomshjem dukkede op i Danmark.

Samfundet og Hjemmet for Vanføre

Signe var efterhånden 39 år og uformuende, så en ny livsgering var nødvendig. Med uddan-

nelse i sygepleje fra St. Johannes Stiftelsen og fem års erfaringer med hjemmesygepleje havde hun gode og alsidige erfaringer at tilbyde. Signe blev først tilknyttet »Skolen for Enhåndede og Lamme«, i København, hvor hun blev en god støtte for skolens leder frk. Johanne Petersen (1847-1922). Signes søster Thora fik ansættelse på skolen i 1896 som underviser i almindelige skolefag. To år senere blev »Barneskolen for Vanføre« oprettet, og her blev søsteren skolens første leder, og Signe fulgte med som underviser i håndarbejde. Sammen boede de i Bredgade 68, København, og sommeren tilbragte de i deres lille sommerhus i Gentofte nord for byen. Hvor længe Signe var ansat på skolen, har det ikke været muligt at få oplyst, men muligvis fulgte hun søsteren, der tog sin afsked i 1918.

Efter et langt arbejdsliv sagde Signe på sine gamle dage til søsteren Elise: »Hvor må jeg være moder taknemmelig! Jeg kunne have sidet dér endnu [i Oringe], hvis mor ikke havde haft mod«.

Signe Konstantin-Hansen døde den 18. december 1927, 73 år gammel.

Kilder og litteratur:

Lokalhistorisk Arkiv for Vejen Kommune A 69 lb. nr. 1-6 Forhandlingsprotokol for den Sygepleje-Forening, der er stiftet med særligt Hensyn til de Fattige i Malt-Folding og Vejen-Læborg Kommuner.

Protokol om sygeplejen 1889. Ført af pastor Svejstrup.

Indbydelse til dannelse en Sygepleje-Forening med særligt Hensyn til de fattige i Malt Folding og Vejen-Læborg Kommuner. Askov Højskole, den 10. december 1888.

Udkast til Vedtægter for den Sygepleje-Forening, der er stiftet med særligt Hensyn til de Fattige i Malt-Folding og Vejen-Læborg Kommuner. (Forelå marts 1889).

Meddelelse til Kredsbestyrelserne for Malt-Folding og Vejen-Læborg Sygeplejeforening. Askov, den 27. maj 1889.

Bøger:

Beretninger om den københavnske, den nørrejdyske, Østifternes og den viborgske Sindssygeanstalter i 1881, 1882, 1883, 1884 og 1885.

Christiansen, Margrethe. Ingeborg Appel og Askov. Kristeligt Dagblads Forlag. København 1967, s. 55, 73 og 82.

Constantin Hansen 1804-1880. Udg. Thorvaldsens Museum – Aarhus Kunstmuseum 1991.

Den civile Medicinlovgivning i Kongeriet Danmark og bilande samt andet medicinalvæsenet vedkommende arkstykker, 5. bind 1880-1889 og 6. bind 1890-1899.

Esbjerg Avis, den 22. februar 1890 og 28. januar 1892. Sygeplejesagen.

Gøtz, Heidi Inger og Henning Gøtz. Oringe – der var engang. FOA Sydsjælland 2003.

Konstantin-Hansen, Elise. Små kapitler af et langt liv. Nyt Bogforlag, Martin N. Hansen. 1935, s. 41-49.

Konstantin-Hansen, Elise. Minder og oplevelser. Fortalt til mine søskende og deres børn. Kolding 1929, s. 41.

Larsen, Jytte (red.) Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Bind 1. Rosinante 2000, s. 340-342. Thora Constantin-Hansen.

Bind 2. Rosinante 2001, s. 315-316. Elise Konstantin-Hansen.

Nedergaard, Peder. Personalhistoriske, sognehistoriske og statistisk bidrag til en dansk præste og sognehistorie 1849-1949 (1968). København 1968. IX A Ribe Stift, s. 147.

Schrøder, Frederik. Ludvig Schrøders Liv og Gerning. Bind 1. Kirkeligt Samfunds Forlag. København 1935.

Svanenskjold, Gerda. Samfundet og Hjemmet for Vanføre 1929. København 1929, s. 45.

Trautner, Theodor M. Beretning om Sygeplejesagens Stilling udenfor Kjøbenhavn, Kjøbenhavn 1885-1902.

En særlig tak til:

Bibliotekar Kirsten Korup, Askov Højskole.

Lektor Lars Aabo, Odsherred Gymnasium.

Overlæge Magne Juhl, Viborg.

Psykiater Leif Hermansen, Esbjerg.

Linda Klitmøller, leder af Lokalhistorisk Arkiv for Vejen Kommune.

Aja Høy-Nielsen, født 1944, Havnegade 69, 2. sal, 6700 Esbjerg. E-mail: hoynielsen@tiscali.dk. Sygeplejerske. Er tilknyttet Dansk Sygeplejehistorisk Museum, medlem af Jysk Medicinhistorisk Selskabs bestyrelse. Har skrevet en række lokalhistoriske artikler, biografier til Dansk Kvindebiografisk Leksikon samt bøgerne: Sygeplejersker i en provins. Dansk Sygeplejeråd 1999 og Emil Cold 1865-1953, lege i Esbjerg. Esbjerg Byhistoriske Arkiv 2005.